

Osmo Jussila

* 14.3.1938 † 15.3.2019

HELSINGIN YLIOPISTON poliittisen historian henkilökohtainen professori emeritus Osmo Tapio Jussila kuoli 15. maaliskuuta 2019 Espoossa. Hän oli syntynyt 14. maaliskuuta 1938 Haukiputaalla kansakoulunopettajien perheeseen. Isästä tuskin jäi omakohtaisia muistikuvia, sillä tämä kaatui talvisodassa. Lestadiolainen äiti koulutti neljä lastaan akateemiselle uralle.

Osmo Jussilan tutkimusten pääkohde oli Suomen suuriruhtinaskunta ja sen valtiollinen asema Venäjän imperiumissa. Sittemmin Jussila paneutui myös Neuvostoliiton aikaan, ja hänestä tuli Suomen ja Venäjän suhteiden historian tunnettu ja arkailematon asiantuntija. Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 1988.

Kirjoitettuaan ylioppilaaksi Oulun yhteislyseosta vuonna 1957 ja suoritettuaan asevelvollisuutensa Jussila hakeutui Helsingin yliopistoon opiskelemaan historiaa. Valmistuttuaan maisteriksi hän toimi sijaisopettajana Tikkurilan ja Pohjois-Haagan yhteiskouluissa ja otti kirjoittaakseen Nummen ja Pusulan pitäjänhistoriat. Mieli kuitenkin paloi akateemiselle uralle, ja haave alkoi toteutua vuonna 1967, kun Jussila nimitettiin vasta perustetun Historian tutkimus- ja dokumentaatiolaitoksen

(tällä nimellä vähän myöhemmin) assistentiksi, alueenaan Venäjän historia. Laitoksen sai aikaan professori Pentti Renvall, nuoren assistentin mentori ja isähahmo. Liberaali ja nuorekas, maailmalle tähyävä ”dokulaitos” pysyi Jussilan tyyssijana yli vuosikymmenen.

Osmo Jussilan läpimurron vuosi oli 1969. Loppuvuodesta hän väitteli teoksaan *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Kauan ennen alan tuloa muotiin hän profiloitui käsitteiden historioitsijana ja tähdensi lektiossaan, että kysymys oli ”historian oikaisemisesta ja sanojen kirkastamisesta.” Ohjelman oli avartaa ns. sortokausien oikeustaistelua mukaillut historiankirjoitus katsomaan asioita laajemmasta eurooppalaisesta näkökulmasta. Silloin piti analysoida vivahteikkaammin myös Pietarissa vallinneita käsityksiä ja pyrkimyksiä. Samansuuntaista uudelleen arviointia edustivat Tuomo Polvinen, Matti Klinge ja Keijo Korhonen, mutta Jussila oli näitä poleemisempi ja radikaalimpi ja joutui kohtaamaan varttuneen polven järeän reaktion, kärjessä ohjaaja ja vastaäittäjä Eino Jutikkala. Väitöskirjalle langettu arvosana cum laude approbatur herätti ihmetystä.

Jo ennen väittelyään Osmo Jussila esiintyi taajaan esitelmöitsijänä ja mediassa, ennen muuta Yleisradiossa. Kun nuori tutkija tarkasteli kepeään sävyyn jopa Mannerheimia, ”pärstä” alkoi ärsyttää konservatiivista lehdistöä. Myös näkyvä asema tieteenalalla himmeni väittelyn jälkeen, kun päätoimittaja Renvall ja toimitussihteeri Jussila väistyivät Historiallisen Aikakauskirjan toimituksesta ja ”Hartauskirjan” johtoon nousi Jutikkala.

Jussilan vuoden 1969 saavutuksia oli suomalais-neuvostoliittolaisten historiansymposiumien käynnistäminen. Se osoitautui merkittäväksi foorumiksi molemmille puolille: tärkeä yhteys oli Venäjän tiedeakatemian historian laitoksen Skandinavian osaston johtaja, professori A. S. Kan, joka sittemmin siirtyi Ruotsiin. Kielitaito ja tarkka perehtyminen Neuvostoliiton historiankirjoituksen lähtökohtiin ja rajoituksiin olivat omiaan suojelemaan Jussilaa harhakäsityksiltä. Tämä näkyy hänen suorasukaisessa kritiikissään (1969) V. V. Pohljobkinin Suomen ja Venäjän suhteita koskevasta kirjasta. Samaan suuntaan vaikutti pyrkimys pysyä parhaan länsimaisen Venäjän historian tutkimuksen tasalla. Opintomatkalta Yhdysvaltoihin veti alan yksi johtava nimi, Richard Pipes.

Poliittisen radikalisoitumisen herättänyt Jussilalle antoi läntinen *new left*, mutta juuri vuonna 1969 hän hakeutui lähelle Suomen kansan demokraattista liittoa (SKDL), mikä oli uutta ja vielä poikkeuksellista historia-alalla. Kommunistia hänestä ei kuitenkaan tullut: kun toinen radikaali, runoilija Pentti Saarikoski halusi selviytyä, hän nimitti Jussilaa sosiaalidemokraatiksi. Jos Neuvostoliiton tuntemus suojeli kommunistilta, asuminen Yhdysvalloissa piti vasemmalla pitempään kuin muutoin olisi käynyt. Näin tämä paradoksien mies

on itse myöhemmin arvioinut. Kausi Atlantintakana osui Vietnamin sodan vastaisen liikehdinnän kuumimpaan vaiheeseen.

Vaikka marxilaisuus puhutteli, Jussila ei lopulta lukinnut historiallista ajatteluaan siihen. Hän ehti jo luonnostella marxilaiselta kannalta kirjoitetun Suomen historian ja luettaa sitä pienissä piireissä, mutta *samizdat*-teos jäi lopulta julkaisematta.

Moni pitää Jussilan parhaana kirjana vuonna 1979 ilmestynyttä teosta *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*. Siinä limittyvät valtioiden tavoitteet ja suhteet, akuutti poliittinen liikehdintä ja suuret aatteet, ja samalla tulee pilkottua sortokausien myyttistä kuvaa. Jussila analysoi terävästi, miten historiankirjoitukseen oli vaikuttanut asioiden tarkastelu ”joulukuun 6. päivän tähystysaukosta” taaksepäin, ts. lähtökohtana Suomen itsenäisyyden vääjäämättömyys. Jussilan tyyllille ominainen ironia näkyy ja ilahduttaa, mutta ei töki. Tämä suuri kirja on mallikelppoinen myös historioitsijan käsityön tuotteena – sellainen ei jäännöksettä sopinut Jussilan luonteelle, jolle ominaista oli tietty kärsimättömyys. Hänen tutkijanprofiiliaan puolestaan yleensä hallitsivat isot kysymykset ja suurten ideoiden argumentointi pikemminkin kuin detaljien hiominen, mutta tässä teoksessa kaikki puolet ovat tasapainossa, vaikka siinäkin on tekijälle luonteenmaista ilmavuutta. Argumentaation raaka voima kenties vaikutti siihen, ettei teos herättänyt enää poliittisia intohimoja. Toisaalta myös aika ja ilmapiiri olivat muuttuneet.

Jussila sai vuonna 1980 nimityksen Helsingin yliopiston poliittisen historian apulaisprofessoriksi, mitä vuonna 1983 seurasi henkilökohtainen ylimääräinen professuuri, josta hän jäi eläkkeelle vuon-

na 2001. Professori julkaisi sarjan tutkimukseen pohjautuvia, mutta laajemmalle yleisölle suunnattuja teoksia. Ensimmäinen oli *Venäläinen Suomi* (1983), lähtökohtanaan Viipurin linnaan ilmaantunut kyltti, jonka mukaan kyseessä oli vanha venäläinen kaupunki. Tätä seurasi *Terijoen hallitus* (1985), jossa talvisodan alkaessa asetettua nukkehallitusta tarkasteltiin Tšekkoslovakian miehityksessä ja Afganistanin invaasiossa vielä toistuneena Neuvostoliiton keinovalikoiman osana. Tällaisten teemojen suorasukaista käsittelyä pidettiin rohkeana. Samaa linjaa Jussila jatkoi Helsingin Sanomien kolumnistina vuosina 1986–1990. Nuorempana ”vallankumouksellisen” nimen saanut tutkija sai nyt kantaa ”neuvostovastaisen” leimaa.

Suuren yleisön kirjojen sarjaa jatkoi *Maakunnasta valtioksi: Suomen valtion synty* (1987), väitöskirjan teemojen yhteenveto ja popularisointi. Sen jälkeen tuli vielä *Suomen tie 1944–1948: Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa?* (1990) osana Paasikiven päiväkirjojen julkitulosta alkanutta tutkimusboomia, jota tuossa vaiheessa ruokkivat myös kommunistipuolueen ja valtiollisen poliisin arkistot. Syystä tai toisesta Jussila ei kuitenkaan lähtenyt Moskovaan tutkimaan Neuvostoliiton luhistumisen jälkeen äkkiä auenneita arkistoja, vaikka juuri hänellä olisi ollut suomalaisten tutkijoiden parhaita edellytyksiä niiden tasapainoiseen ja ammattitaitoiseen arviointiin ja käyttöön. Muutamista kommentaareista päätellen häntä ärsyttivät tuolloin ilmenneet Klondyken suuren kultaryntäyksen piirteet, ja kenties myös hä-

nelle tutkijana läheisen ”totuuden” käsitteen estoton profanointi. Jussila suhtautui kuitenkin suopeasti vakavan työnteon yrityksiin Moskovan arkistoissa.

Osmo Jussilasta sanottiin, että hän tarvitsi ja valitsi aina mahtavimman vastustajan: Jumalan, Eino Jutikkalan, Neuvostoliiton. Ainakin kaksi viimeksi mainittua antoi lopulta periksi, mikä saattoi tuottaa tiettyä tyhjyyden tuntua. Vaikka vastustajat olivat kovia, Jussila ei ottanut kappailuja totisena, vaan saattoi vaikkapa järjestää ”uustsaristien” ja ”perustuslaillisten” välisiä tutkijoiden luutapallo-otteluita, joissa paremmuus ratkaistiin. Ensin mainittu oli vastustajien keksimä haukkumanimi hänelle. Ilkikurisia letkauksia hän ei kaihtanut edes raportoidessaan symposiumeista neuvostoliittolaisten kanssa.

Voitettuaan vielä kerran terveydelliset vaikeutensa Jussila palasi nuoruuden lempeensä ja hahmotteli suurta synteisiä teoksellaan *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (2004). Laaja teos venäjännettiin virkatyönä Tehtaankadulla (ilmestyi 2009) ja aiemmin neuvostovastaiseksi leimattu tekijä palkittiin venäläisellä kunniamerkillä. Yhteenvedon makua oli myös kokoavassa teoksessa *Suomen historian suuret myytit* (2007). Suurten kysymysten synteisien sarjan päätti *Neuvostoliiton tragedia: utopiasta vankileirien saaristoksi* (2012), josta moni entinen opiskelija voi tunnistaa aikoinaan jo luennoilla vaikutuksen tehneitä teemoja. Jätettyään käsikirjoituksen kustantajalle Jussila palautti lainansa Slaavilaiseen kirjastoon ja sanoi käyvänsä niillä hyllyillä viimeistä kertaa.

Kimmo Rentola

Kuva: Helsingin yliopistomuseo